

Den framtida tillgången på arbetskraft och dess återverkningar

på den ekonomiska utvecklingen.

Syftet med en nordisk konferens, sådan som vi här samlats till, bör väl vara att man från de olika länderna informerar varandra om sina egna problem, och att till särskild diskussion upptages sådana frågor, som äro gemensamma för flera eller samtliga länder. Vid behandlingen av frågan om den framtida tillgången på arbetskraft och dess återverkningar på den ekonomiska utvecklingen kunna båda dessa syften på ett osökt sätt förenas. Den framtida utvecklingen på detta område företer nämligen, som jag skall söka visa, många väsentliga likheter. Det är emellertid naturligt, att jag i mitt inledningsföredrag i främsta rummet kommer att belysa frågan med svenskt material, svenska problemställningar och svenska forskningsresultat. Det kan måhända anföras ett par skäl, som motivera en sådan utgångspunkt för diskussionen. Å ena sidan behöver Sverige icke brottas med så svåra återuppbyggnadsproblem, som de övriga nordiska länderna, problem, som delvis kunna bortskymma och dominera över utvecklingen på längre sikt. Det är alltså

2.

naturligt, att vi i Sverige under de senare åren haft mera gynnsamma förutsättningar för att kunna ägna oss åt att tränga in i och planlägga för en mera avlägsen framtid.

I alla de nordiska länderna är man väl inställd på betydande förändringar av näringslivets struktur under de närmaste årtiondena. Utvecklingslinjerna växla emellertid och man torde kunna påstå, att de olika länderna befinna sig på olika stadier av den ekonomiska utveckling, som följt med med industrialismens genombrott.

Som en bakgrund till mitt föredrag skall jag försöka skissera läget och utvecklingstendenserna i detta avseende i de nordiska länderna. Vad gäller andra länder än Sverige äro av naturliga skäl mina kunskaper relativt starkt begränsade. Jag hoppas därför, att de skola kompletteras och i mån av behov korrigeras under den följande diskussionen.

Den industriella utvecklingen i de olika länderna har tagit sin början i sådana industrier, där det förelegat speciellt gynnsamma förutsättningar, medan försörjningen med andra varor tillgodosetts genom import. I samband med denna utveckling har

successivt växt fram en specialiserad teknisk och ekonomisk ledarstab. Undervisningen och yrkesutbildningen har utvecklats för att tillfredsställa ett industriellt näringslivs behov, den tekniska forskningen har förts in på nya områden och en allmän erfarenhet om industriell verksamhet har vunnits såväl bland företagsledare som bland anställda. Genom en sådan utveckling på det personella och organisatoriska planet har möjlighet skapats att ge sig in på nya områden, som i mindre grad gynnats av speciella förutsättningar, exempelvis i fråga om naturtillgångar. Den tekniska kunskapen och arbetsskickligheten är ju i många fall utslagsgivande för möjligheten att framgångsrikt konkurrera inom en industri. På detta sätt har under den industriella mognadsprocessen successivt skapats och kommer i fortsättningen att skapas förutsättningar för en allt mera mångsidig industriell verksamhet i de enskilda länderna.

Denna utveckling mot större mångsidighet har ju även ofta säkerligen på ett olyckligt sätt påskyndats genom de autarkiska tendenserna, som bekant vilka icke heller efter kriget släppt sitt grepp över den ekonomiska politiken. Tvärtom måste man konstatera, att -särskilt i de länder, som blivit lidande av kriget och därigenom fått en försvagad

valutaställning - en protektionistisk drivhusatmosfär skapats, i vilken nya industrier uppstå, som i många fall kanske inte skulle stå sig i fri konkurrens från andra länder. Flertalet av de nordiska länderna ha drabbats av sådana svårigheter och därigenom har utvecklingen av nya industrier påskyndats.

I spåren på industrialismen och det allmänna ekonomiska framåtskridandet följer emellertid som bekant även en utveckling av sådana servicebetonade näringar som hantverk, distribution, transportväsende samt olika slag av kommunal och därmed sammanhängande statlig verksamhet för kollektiv behovstillfredsställelse. Utvecklingen av denna serviceverksamhet sammanhänger vanligen även med tendensen mot en längre driven urbanisering av samhället. Befolkningens koncentration i tätorterna ofta kring en industri drar med sig en utveckling av alla de nämnda grenarna av serviceverksamhet.

I båda dessa avseenden, industrialiseringen samt den individuellt eller kollektivt inriktade serviceverksamheten, befinner sig de nordiska länderna på olika stadier av en utveckling, som givetvis företer starkt avvikande särdrag. Danmarks näringsliv får väl i här nämnda avseenden sägas ha nått den största mognaden, medan det samtidigt givetvis intar en särställning som relativt utpräglat jordbruksland. Sverige har kommit relativt långt på vägen mot industriell avrundning, medan servicenäringarna här icke nått

samma utveckling som i Danmark. Finland och Norge befinna sig på ett tidigare stadium av den industriella utvecklingen. Industrien har där alltjämt en ganska utpräglad ensidighet, men en fortsatt mera allsidig utveckling är tydligen på väg, stimulerad av det läge, som kriget skapat. Beträffande Finland, Norge och Sverige gäller, att bebyggelsen i de nordligare delarna trots en snabb utveckling alltjämt i viss utsträckning bevarat karaktären av nybyggarsamhällen, uppbyggda kring jord- och skogsbruk, fiske eller på naturtillgångar baserade industrier, medan näringslivet är föga utvecklat, i övrigt och samhällsbildningarna icke uppnått den avrundning med servicebetonad verksamhet, som hör till en hög levnadsstandard.

I samtliga de nordiska länderna och särskilt i dem, som befinna sig på ett tidigare stadium av utveckling, har man sålunda, - om den karakteristik jag här försökt är riktig - alldeles oberoende av nya tekniska framsteg, att motse en relativt snabb förändring av näringslivets struktur och man torde kunna säga, att en sådan utveckling är nödvändig, om en snabb och varaktig stegring av levnadsstandarden skall kunna komma till stånd.

För Sveriges del kan problemet närmare preciseras på följande sätt. Landet är i huvudsak självförsörjande på basis av de livsmedel, som produceras av en tredjedel av landets befolkning. Jordbruk kan emellertid i större delen av landet icke drivas i fri konkurrens med utlandet. Olika meningar råda om, hur stor jordbruksproduktion, som likväl av säkerhetsskäl bör upprätthållas. Oberoende härav bör emellertid en inskränkning av jordbruksbefolkningen kunna komma till stånd dels i samband med en ökning av jordens avkastning, dels genom en rationalisering av jordbruksdriften. Enligt beräkningar, som verkställt, borde det vara möjligt att - utan att efter-sätta ofrånkomliga säkerhetskrav - minska jordbruksbefolkningen från för närvarande 1/3 ned mot 1/6 av landets befolkning under loppet av några årtionden. Arbetskraft kan därigenom frigöras och tillföras de olika stadsnäringarna. Man har anledning räkna med, att därigenom en betydande standardhöjning kommer att möjliggöras. Ju mindre del av landets arbetskraft, som ägnas åt att framställa nödvändiga livsmedel, desto större del kan användas för att tillfredsställa de behov, som framträda vid en högre standard.

Men bortsett från dessa tendenser på lång sikt, som med relativt stor säkerhet

kunna förutses har man väl anledning räkna med, att det ekonomiska systemet i alla de nordiska länderna, sedan krigets följder övervunnits, kommer att gestaltas så, att det står öppet för förskjutningar, som framkallas av den tekniska utvecklingen eller förändringar på världsmarknaden. Av naturliga skäl kan det icke löna sig för dessa små länder att försöka skydda det en gång uppbyggda näringslivet från förändringar i världsmarknadens struktur. Tvärtom är det - åtminstone i svensk politik - en allmänt omfattad uppfattning, att näringslivet bör arbeta i så fri konkurrens med utlandet som möjligt. Man är sålunda även inställd på att snarast möjligt i samarbete med andra länder genomföra en sänkning av de redan i utgångsläget relativt låga tullarna. Genom en sådan frihandelsvänlig politik ökas naturligtvis beroendet av förändringarna på världsmarknaden.

Man har sålunda, åtminstone för Sveriges del och väl även i de andra nordiska länderna, anledning utgå ifrån, att genomgripande strukturförändringar av näringslivet komma att tränga sig fram, och att de äro en nödvändig förutsättning för en höjning av levnadsstandarderna.

Detta förutsätter i sin tur en betydande rörlighet hos produktionsfaktorerna och icke minst hos arbetskraften mellan olika näringsområden.

Vid en diskussion av den framtida ekonomiska utvecklingen är det naturligt att ställa tillgången på arbetskraft i centrum. Arbetskraften är ju den gemensamma nämnaren för praktiskt taget all produktion. Andra produktionsfaktorer kunna ofta ersättas eller nyproduceras vid behov, medan tillgången på arbetskraft sätter en bestämd gräns för landets produktionsvolym. Omvänt har man på ett annat sätt än beträffande andra produktionsfaktorer anledning räkna med, att det lönar sig att fullt utnyttja arbetskraften, d.v.s. eftersträva full sysselsättning. Denna tes är i själva verket icke någon nyhet för "den fulla sysselsättningens ekonomi" utan förutsattes även i den gamla jämviktsekonomin. Av dessa skäl har man anledning tillmäta prognoser rörande den framtida tillgången på arbetskraft en grundläggande betydelse för en bedömning av näringslivets framtida utveckling.

I samtliga de nordiska länderna stå vi - liksom i Västeuropa i övrigt - som bekant vid en brytningspunkt i fråga om befolkningsutvecklingen. Industrialismen med dess stigande levnadsstandard ledde som bekant till en snabb ökning av befolkningen.

Denna ökning har, vad gäller befolkningen i produktiv ålder, fortsatt med relativt oförminskad styrka ända fram till det senaste kriget. I de nordiska länderna steg under denna tid den produktiva befolkningen med närmare 15 % per 10-årsperiod. Denna snabba folkökning bildade en - kanske ofta förbisedd - men icke mindre viktig förutsättning för den snabba omställningen och utvecklingen av näringslivet. Inom olika näringsgrenar skapades tillskott av arbetskraft och en tendens till överbefolkning uppstod på många håll. Detta skapade en betydande rörlighet hos arbetskraften, och tillskotten kunde utan större friktion överföras till expanderande näringsområden. Jordbrukets överskott på folk bildade sålunda underlaget för den snabba utvecklingen av stadsnäringarna. I Sverige har i själva verket den produktiva jordbruksbefolkningen under senaste årtionden gått relativt långsamt tillbaka och stadsnäringarnas snabba utveckling har nästan helt kunnat bygga på nettotillskottet av arbetskraft. Industrialiserings- och urbaniseringsprocessens krav på mera arbetskraft kunde sålunda under denna tid i huvudsak tillgodoses enbart genom folkökningen. Den strukturella omställningen behövde icke innebära någon tillbakagång av vissa när

ringar.

Överflyttningen till de expanderande stadsnäringarna betingades av och påverkade i sin tur den konjunkturella rytmen. Under depressionsperioder upphörde utvandringen från de stillastående näringarna, framförallt jordbruket. En dold arbetskraftsreserv upp dämdes och denna var sedan tillräcklig för att fylla anspråken på arbetskraft även under en explosionsartad högkonjunktur. Delvis skedde denna uppsamling av arbetskraft naturligtvis även i form av en öppen arbetslöshet. Under högkonjunktursens tidigare skede måste det ha varit relativt lätt för de expanderande företagen att dra till sig mera arbetskraft. Men benägenheten att flytta över till stadsnäringarna måste ha avtagit, allt eftersom de mest rörliga reserverna blivit tagna i anspråk. Mot slutet av en långvarig och stark högkonjunktur bör det ha mött svårigheter att bemanna de nya anläggningarna med arbetskraft. Utan den snabba ökningen av tillgången på arbetskraft hade säkerligen icke konjunktur- rörelserna i deras hittills gängse form varit möjliga.

Nativitetens starka nedgång under mellankrigsåren har emellertid nu börjat påverka storleken av den produktiva befolkningen och kommer under de närmaste

jag erhållit uppgifter om utvecklingen av den produktiva befolkningen i samtliga nordiska länder sedan 1910, med en prognos fram till 1960. Som ett grovt mått på den produktiva befolkningen har därvid valts åldrarna 15 - 65 år. Resultaten kunna i någon mån påverkas av växlande beräkningsmetoder. Men den huvudsakliga tendensen står dock alldeles klar. I samtliga länder inträder, såsom framgår av diagrammet, under innevarande årtionde en kraftig nedgång av tillväxten i den produktiva befolkningen, en nedgång, som även blir bestående under 1950-talet. I Norge och Sverige sammanfaller utvecklingen relativt nära, och en nästan fullständig stagnation inträder i dessa länder. I Danmark och Finland fortsätter tillväxten men minskas till mindre än hälften av vad den varit tidigare. Som bekant äger samtidigt en förskjutning rum inom den produktiva befolkningen, så att tillgången på folk i yngre ålder går tillbaka, medan en betydande ökning inträder i de högre produktiva åldrarna. Denna åldersförskjutning kommer naturligtvis även i och för sig att försvåra en omflyttning mellan olika orter och näringsgrenar. Omflyttningen har ju som bekant hittills varit i hög grad koncentrerad till de yngre åldrarna. Det säger sig självt att en omskolning vid hög ålder är omöjlig

12.

eller i varje fall möter betydande svårigheter.

Det problem, som uppkommer genom den relativa stagnationen i de produktiva åldrarna under de närmaste årtiondena, gäller också i första hand möjligheterna att snabbt få till stånd en strukturell anpassning av näringslivet efter nya förutsättningar. Det är sålunda utvecklingstendensen, som ställer problemet och icke nivån för den totala befolkningen. - De förändringar i nivå, som det kan bli fråga om, äro icke av den storleksordning, att de kunna väsentligt ändra möjligheterna att inom respektive länder etablera ett effektivt näringsliv. Om blott en önskvärd omfördelning av arbetskraften kan genomföras, bör det icke möta några svårigheter att vid given befolkning nå en rationell produktion. Ätminstone ställer problemet sig så för Sveriges del. Kanske den följande diskussionen kan visa i vad mån man i något av de andra nordiska länderna i fråga om nivån kan räkna med en över- eller underbefolkning. - Det är sålunda svårigheterna att tillräckligt snabbt omfördela en stagnerad och åldrande befolkning, som ställer det svenska näringslivet - liksom jag förmodar även de övriga nordiska ländernas - inför en rad nya problem under en övergångsperiod av ett par årtionden.

Med de stora anspråk, som åtminstone i Sverige nu ställas på en snabb höjning av levnadsstandarden, delvis i form av en utvidgad socialvård, ter sig detta problem i Sverige som mycket allvarligt.

Man ställs nu inför det enkla faktum, att en ökning av den produktiva befolkningen på ett håll måste uppvägas av en minskning på ett annat, vare sig det gäller olika näringsgrenar eller olika geografiska områden. En allmän expansion av näringslivet och då även sysselsättningen blir icke längre möjlig. Det är ju naturligt att en överflyttning av folk, som samtidigt måste innebära en tillbakagång av vissa industrier eller vissa orter också måste medföra en tröghet i anpassningen. En gång etablerade företag med fastlåsta produktionsmedel dröja i det längsta med att lägga ned, även om en övergång till en annan sysselsättning skulle vara lönande. En nedgång av befolkningen på en ort skapar även svåra sociala problem.

Den tröghet, som vid en sådan tillbakagång måste göra sig gällande, framgår bland annat av de planer, som nu lagts upp för en rationalisering av det svenska jordbruket. Dessa planer gå i främsta rummet ut på en sammanslagning av mindre gårdar

till större brukningsdelar samt i viss utsträckning en nedläggning av mindre lönande jordbruk. Redan innan denna planmässiga rationaliseringsverksamhet på allvar satt i gång, har emellertid en flykt från jordbruket börjat, som lett till att gårdarna på många håll ej äro fullt bemannade, med därav följande ekonomiska och sociala svårigheter. En fortsatt snabb minskning av jordbruksbefolkningen skulle ytterligare skärpa dessa svårigheter. Som alternativ erbjuder sig en organiserad avveckling och sammanslagning, där rationaliseringsåtgärderna gå före och avflyttning i huvudsak blir en konsekvens. Men trots de omfattande och ingripande statliga åtgärder, som planerats för detta ändamål, har man icke vågat räkna med att gå fram hastigare än att låta avvecklingen av äldre jordbruk sammanfalla med generationsväxlingarna på de enskilda gårdarna. Rationaliseringen och begränsningen av denna näringsgren kan sålunda med hänsyn till de sociala, politiska och folkpsykologiska konsekvenserna endast väntas försiggå relativt långsamt.

Den dragkamp om arbetskraften, som på detta sätt kommer att uppstå mellan expanderande och tillbakagående näringsgrenar, kommer så länge full sysselsättning råder,

ja sannolikt även vid en medelgod konjunktur, att göra sig gällande som en utpräglad allmän brist på arbetskraft. Produktionsinriktningen kommer icke att vara den mest ekonomiska vid den inriktning av efterfrågan, som svarar mot den stigande nationalinkomsten. Produktionen kommer att ifråga om sin struktur släpa efter i förhållande till den aktuella inriktningen av efterfrågan. De expanderande näringsgrenarna komma alltid att vilja dra till sig mera folk än som är möjligt och omvänt komma de tillbakagående näringsgrenarna att endast motvilligt avstå från arbetskraft. Vid en extremt hög konjunktur, sådan som nu råder, kommer naturligtvis denna brist att kännas ännu kraftigare på alla håll. Följden blir givetvis lätt ett inflationistiskt tryck från löne- och inkomstsidan, som kvarstår även vid en mera måttlig konjunktur. Den politiskt påverkade utjämningen av löner och inkomster mellan olika näringsgrenar, som blivit allt mera utpräglad, kommer sannolikt att försvåra en snabb överflyttning dem emellan.

Å andra sidan bör framhållas, att de årsklasser, bland vilka rörligheten är störst, visserligen gå tillbaka, men att de likväl äro tillräckligt talrika för att en målmedveten yrkesvägledning borde kunna resultera i önskvärd omflyttning

mellan de olika näringsgrenarna. Man bör även i någon mån kunna bygga på det förhållandet, att som erfarenheten visat, rörligheten hos arbetskraften blir större vid full sysselsättning, än när arbetslöshet råder. Den nuvarande översysselsättningen har i Sverige resulterat i en överrörlighet hos arbetskraften. Men man har ännu icke tillräckligt klargjort innebörden av denna extraordinära rörlighet. Troligt är, att den i hög grad är koncentrerad till vissa begränsade skikt av industribefolkningen, som i snabb följd byta arbetsplats inom samma yrkesområde. Steget därifrån är ju långt till en mera genomgripande förskjutning i arbetskraftens inriktning. Att en den fulla sysselsättningens politik är ägnad att mot-
svårigheter verka de, som sammanhånga med befolkningsstagnationen, står dock utan vidare klart.

Oberoende härav måste man i Sverige - liksom väl även i de övriga nordiska länderna - räkna med en mycket betydande lokal trögrörlighet hos arbetskraften, som är särskilt utpräglad i de mera avlägsna och med dåliga kommunikationer utrustade delarna av landet. Denna trögrörlighet är så stor, att vissa mindre arbetslöshetsöar kunnat stå kvar även nu efter kriget trots den allmänna bristen på

arbetskraft. Denna trögrörlighet skapar särskilda problem i nuvarande arbetskraftsläge, eftersom å ena sidan befolkningstillväxten är snabbast i de mera avlägsna landsdelarna, där trögrörligheten är störst, medan å andra sidan en utveckling av näringslivet inom dessa områden ofta icke är ekonomiskt motiverad, men i varje fall är svår att få till stånd.

Angeläget är emellertid i nuvarande läge att de tillskott av arbetskraft, som uppstå, utnyttjas till det yttersta. Det kan därför bli nödvändigt att söka se till, att den nya företagsamheten i främsta rummet inriktas på de områden, där sådana lokala överskott uppstå. Men vidare tala många skäl för att en tillbakagång av redan utbyggda orter så långt möjligt bör undvikas. En tillväxt av befolkningen på en ort kommer emellertid i nuvarande läge att motsvaras av en nedgång på andra. För att bevara den rätta avvägningen mellan olika orter, utnyttja lokala arbetskraftsreserver och förhindra en krympning av näringslivet inom vissa områden, blir det sålunda nödvändigt att försöka påverka näringslivets lokalisering. Denna frågeställning var ^{icke} på samma sätt aktuell, så länge befolkningstillväxten var

tillräcklig för att möjliggöra en allmän expansion, utan tillbakagång på vissa orter.

Ett specialproblem av detta slag uppstår därigenom, att nedgången av jordbruksbefolkningen skapar en ökad gleshet i bebyggelsen på den rena landsbygden, om den frigjorda arbetskraften strömmar ut till tätorterna. Härigenom kan den kommunala ekonomin försämrans på ett olyckligt sätt, samtidigt som olika sociala och kulturella risker uppstå, vilka bland annat sammanhånga med det relativt snabba åldrandet på den tillbakagående landsbygden. Ett allvarligt problem för de närmaste årtiondena blir därför, huruvida man skall förhindra en fortsatt koncentration av befolkningen till större och medelstora tätorter och befrämja en spridning av industrien och andra stadsnäringsar utöver landsbygden.

En sådan tendens till spridning av industrien över landsbygden genom bildning av filialer och grundande av mindre företag har redan framträtt som en följd av bristen på arbetskraft. Möjligheterna att dra in folk till de större tätorterna äro begränsade, och företagen tendera därför av sig själva att uppsöka mindre

tätorter, där det blir lättare att rekrytera erforderlig arbetskraft på den lokala arbetsmarknaden. Man kan även uttrycka saken så, att konkurrensen om ⁵arbetskraften tvingar företagen att skynda arbetskraften till mötes ute på landsbygden i stället för att invänta den i de större samhällena. Mindre icke-industrialiserade orter ha blivit ett högt skattat byte under jakten på arbetskraft. Ur den fulla sysselsättningens synpunkt är en sådan utvecklingstendens naturligtvis i hög grad acceptabel, eftersom arbetskraftsreserverna bli bättre tillvaratagna. Särskilt gäller detta den kvinnliga arbetskraften, som delvis är bunden till hemmen på vederbörande ort. Men man måste även räkna med risken för mindre gynnsamma återverkningar på den kommunala och regionala ekonomien. I ett genomsnittligt glest befolkat land som Sverige äro de ekonomiska fördelarna av en viss koncentration av bebyggelsen mycket betydande. En allt för långt gående spridning av bebyggelsen medför, att kommunikationer och andra serviceanläggningar ställa sig väsentligt dyrbarare, än om en viss koncentration av bebyggelsen kan komma till stånd. Det mest utpräglade exemplet därpå erbjuder de nordligare delarna av Sverige, där

det ur sådana synpunkter ter sig mest ekonomiskt att i främsta rummet utbygga näringslivet i kusttrakterna, där en relativt stark koncentration av befolkningen redan uppstått, och ett omfattande system för lokal service finns utbyggt.

Lokaliseringspolitiken får sålunda i den nya situationen nya uppgifter, att ersätta rörligheten hos arbetskraften och tillvarataga lokala reserver av arbetskraft, samt att befrämja en balansering av befolkningsutvecklingen inom olika områden och i vissa fall förhindra en socialt olycklig tillbakagång av enskilda orter.

Problemet att tillvarataga arbetsmarknadens reserver ^{överhuvud taget} har trätt i förgrunden i den svenska arbetsmarknadspolitikerna både som en följd av marknadsutsikterna på längre sikt och som ett led i den fulla sysselsättningens politik. Ur de synpunkter, jag tidigare anförde, blir det en angelägen uppgift att under en övergångsperiod, då den produktiva befolkningen stagnerar, söka öka dess sysselsättningsgrad och därigenom ersätta en utebliven folkökning.

Den största reserven av arbetskraft finns utan tvivel bland de kvinnor, som arbeta i hemmen utan att delta i annan yrkesverksamhet. Deras antal är så stort - närmare 1/4 av den produktiva befolkningen - att även relativt obetydliga för-

skjutningar i graden av yrkesverksamhet kunna väsentligt påverka hela arbetsmarknadsläget. Starka krafter verka emellertid tvärtom i riktning mot en minskad yrkesverksamhet bland kvinnorna.

Problemet om kvinnans yrkesverksamhet utanför hemmet har uppstått med industrialiseringen och urbaniseringen. Inom jordbruket kan den hemarbetande kvinnan alltjämt på ett smidigt sätt dela sin tid mellan jordbruks- och hemarbete. När hon flyttar över till stadsnäringarna, uppstår en rad hinder för en sådan kombination. Frekvensen av yrkesverksamhet sjunker kraftigt, sedan hon ingått äktenskap, och avtar med stigande ålder. Alla befolkningstendenser, överflyttningen från jordbruk till stadsnäringar, förskjutningen mot högre åldrar, som även innebär en minskning av de ogifta kvinnornas relativa antal, samt slutligen den i Sverige under senare år framträdande tendensen till ökad äktenskapsbildning, verka sålunda sänkande på kvinnans yrkesverksamhet utanför hemmet. Dessa faktorer bli tillsammans tagna av en betydande storleksordning och det skulle erfordras en kraftig ökning av kvinnornas grad av yrkesverksamhet i olika ålder och civilstånd för att förhindra en minskning av antalet yrkesverksamma kvinnor.

Förhållandet kan belysas med följande siffror. Antalet kvinnor i produktiv ålder av den svenska befolkningen växer under 1940-talet endast med 10.000 personer. Vid rimliga antaganden om en fortsatt rationalisering av jordbruket kommer emellertid 90 å 100.000 kvinnor att flytta över till stadsnäringarna, vilka på gång trots en viss naturlig tillbakagång ett nettotillskott av 70 å 100.000 kvinnor. Trots detta icke obetydliga tillskott kommer - vid oförändrad giftermålsfrekvens samt oförändrad grad av yrkesverksamhet i olika civilstånd och åldrar - antalet yrkesverksamma kvinnor att sjunka med 30 å 40.000 personer. Sammanlagt dra sålunda hemmen inom stadsnäringarna till sig icke mindre än 110 å 130.000 kvinnor. Om emellertid en kvinna på tio av de inom stadsnäringarna hemarbetande övergår till yrkesverksamhet, kommer detta att betyda, att mer än 100.000 kvinnor frigöras för yrkesarbete och en nettoökning med 70 å 80.000 kommer till stånd. Till jämförelse kan nämnas, att antalet kvinnliga yrkesutövare inom stadsnäringarna under 1930-talet ökades med 90.000.

Det är givetvis svårt att bedöma i vad mån en ökning av kvinnornas yrkesverksamhet kan komma till stånd. Den påverkas ju av en rad olika faktorer: Löne-

politiken (genomförande av likalönsprincipen), beskattningen (upphävande av sambeskattningen), rationalisering av hemarbetet (hushållsmaskiner och annan förenkling av hemarbetet), organisatoriska åtgärder (barnkrubbor, deltidsarbete) samt psykologiska faktorer och inriktningen av yrkesutbildningen. Genom åtgärder på dessa områden bör tydligen kvinnornas yrkesverksamhet kunna underlättas respektive stimuleras. Till dessa åtgärder får även räknas lokaliseringpolitiken. Ett studium av kvinnornas yrkesverksamhet på olika orter visar mycket starka variationer. Uppenbart är att dessa sammanhånga med lokaliseringen av manliga och kvinnliga industrier. Ansträngningar göras numera i Sverige för att i detta avseende skapa en bättre balanserad lokalisering av industri och andra stadsnärings. Men samtidigt förefaller det sannolikt, att den gifta kvinnans yrkesverksamhet är negativt korrelerad med mannens inkomst. Åtminstone synes detta gälla inom mera enhetliga socialgrupper. Visserligen saknas mera allmänna statistiska belägg för denna uppfattning, men praktiska erfarenheter från olika industriorter synes visa, att en ökning av lönenivån inom de manliga industrierna minskar de kvinnliga industriernas tillgång på arbetskraft.

En annan arbetskraftsreserv bilda de s.k. partiellt arbetslösa. Jag skall här inte närmare ingå på frågan om deras sysselsättning, då det i främsta rummet är ett socialpolitiskt och tekniskt organisatoriskt problem. Dess kvantitativa betydelse synes emellertid ofta ha överdrivits i diskussionen.

I denna församling är det måhända även lämpligt att något beröra den i Sverige diskuterade frågan om invandring av utländsk arbetskraft. En ganska betydande sådan invandring främst från kontinenten har redan kommit till stånd, och åtgärder komma sannolikt att vidtagas för att söka befrämja en sådan invandring. Vissa slutsatser kunna emellertid dragas av den översikt över befolkningsutvecklingen i de nordiska länderna, som jag här lämnat (diagram). Det framgår, att på längre sikt utvecklingstendenserna i de nordiska länderna äro relativt likartade, och att man sålunda icke kan peka på några större befolkningstillskott inom ett land, som skulle kunna tänkas möjliggöra en större utflyttning till de andra. Alla länderna stå på längre sikt inför likartade problem. Om man enbart av befolkningsciffrorna skulle våga dra någon slutsats, vore det att Danmark och Finland i fråga om befolkningstillskott skulle bli bättre ställda än Sverige och Norge, och att därför en

överflyttning till de sistnämnda länderna möjligen kunde komma till stånd. Men dels bleve denna överflyttning tydligen mycket begränsad och dels har vid ett sådant omdöme ingen hänsyn tagits därtill, att, såsom tidigare antytts, utvecklings-tendenserna för näringslivet på längre sikt kunna ligga olika till i de nordiska länderna. Slutsatsen blir därför närmast den, att man måste rikta blickarna utanför Norden om man på längre sikt vill söka få någon invandring till stånd.

Stagnationen i den produktiva befolkningen ställer sålunda den ekonomiska politiken inför en rad nya problem. Genom en ändamålsenlig arbetsmarknads- och lokaliseringspolitik böra svårigheterna att genomföra en anpassning av näringslivet kunna mildras. Men kvar står, såsom den svenska arbetsmarknaden ter sig, att takten i den industriella utvecklingen sannolikt måste bli långsammare än under de båda närmast föregående årtiondena. Det har sålunda beräknats, att vid en relativt snabb rationalisering av jordbruket och en dito ökning av kvinnornas yrkesverksamhet den i stadsnäringarna sysselsatta befolkningen kommer att växa högst i hälften så snabb takt som under årtiondena före kriget. Förutsättningen är därvid, att någon

26.

invandring av större omfattning icke kommer till stånd - en sådan ter sig ju för dagen relativt osannolik.

Denna av industrialiserings- och urbaniseringsprocessen måste uppenbarligen få betydande återverkningar på investeringsverksamheten. På grund av dess centrala roll i konjunktursammanhanget finns det särskild anledning ägna denna fråga uppmärksamhet. I första hand måste produktionsinvesteringar inskränkas, som leda till ett ökat anspråk på arbetskraft. I andra hand kommer hela den serie av investeringar i bostäder, kommunala anläggningar, kommunikationer och distribution, som sammanhånga med tätorternas tillväxt, att gå tillbaka - under förutsättning att icke standarden per individ räknat i dessa avseenden väsentligt höjes.

En prognos angående den framtida hushållsbildningen har i Sverige utförts av byråchef Alf Johansson (bild). Den bygger på antaganden om den framtida befolkningsutvecklingen, äktenskapsfrekvensen samt inflyttningen till tätorterna. Den visar att tillskotten av hushåll redan kulminerat och starkt går tillbaka i slutet av 1940-talet samt sjunker till en mycket låg nivå under 1950-talet. Rimligtvis bör vid en oförändrad standard hela raden av kommunala serviceanläggningar gå tillbaka på

ett liknande sätt.

I själva verket spela i ett framåtskridande samhälle de investeringar, som direkt framkallas av folkökningen respektive av tätorternas tillväxt, en mycket framträdande plats inom den totala investeringsvolymen. Investeringsverksamhetens samband med befolknings- och samhällsutvecklingen synes vara värd ett mycket mera ingående och detaljerat studium från ekonomernas sida, än som hittills ägnats detta problem. Av allt att dömma föreligger i detta avseende samband av en relativt bunden natur, som göra det möjligt att i vissa avseenden ställa prognoser angående den framtida investeringsvolymen. Lord Keynes, som bättre än de flesta torde haft inblick i dessa sammanhang, har en gång uttalat den förmodan, att åtminstone hälften av alla hemmainvesteringar under en period av snabb befolknings-tillväxt nedläggas på att täcka den nya befolkningens behov. Naturligtvis föreligger i det närmaste oöverstigliga svårigheter att skilja på investeringar som sammanhånga med å ena sidan en ökning av befolkningen och å andra sidan med en höjning av standarden respektive en längre driven mekanisering. En preliminär granskning av den svenska investeringsbudgeten för de sista förkrigsåren ger

28.

emellertid ett resultat, som nära sammanfaller med Keynes' förmodan, vilket naturligtvis dock får behandlas som en tillfällighet.

Uppenbart är i varje fall att investeringsverksamheten till en mycket betydande del står i samband med befolkningens tillväxt både vad gäller antalet arbetare, som kunna sättas in i nya anläggningar, och vad gäller tillskottet av nya hushåll dels i landet som helhet, dels på de olika orterna. För varje tillskott av nya individer i ett samhälle kräves i ett modernt högkapitalistiskt samhälle en mycket stor utrustning av olika kapitalföremål. Produktionsutrustning, bostad, andel i kommunala anläggningar samt distributions- och kommunikationsmedel. Det synes långt ifrån osannolikt, att detta tillskott i ett modernt samhälle med hög standard kan ha en storleksordning av flera tiotusental kronor. Ett tillskott av den produktiva befolkningen med 50.000 personer per år, vilket motsvarar tillväxten av de svenska stadsnäringarna före kriget, skulle, om man utgår från 30 à 40.000 kr per individ (vilket icke synes vara något orimligt antagande) motsvara en årlig investering av $1 \frac{1}{2}$ à 2 miljarder kronor eller ^(omkring) hälften av den

totala investeringsvolymen.

Det är alldeles uppenbart att det löpande sparande, som presteras av dessa 50.000 individer, eller drygt 1 % av hela den produktiva befolkningen, inte kan räcka till för att finansiera deras egen utrustning med produktions- och konsumtionskapital. Till större delen måste detta presteras av befolkningen i övrigt, vars sparande räcker dels till att öka dess egen kapitalutrustning i takt med den allmänna tekniska och ekonomiska utvecklingen, dels till att möjliggöra bosättningen och utrustningen av tillskottsbefolkningen. Om detta tillskott upphör, uppstår tydligen vid oförändrade sparvanor en brist på balans mellan sparbenägenhet och investeringsverksamhet. Enligt de vanliga reglerna för den härledda efterfrågan på kapitalvaror är det tydligen tillräckligt att befolkningen stagnerar för att ett bakslag i investeringsverksamheten skall inträda. Någon nedgång behöver icke äga rum. Stagnationen i den produktiva befolkningen liksom även i antalet hushåll ger sålunda ett visst stöd för stagnationistargument av liknande slag, som de, vilka anförts i den amerikanska diskussionen. Man kan därför fråga sig, om den här behandlade befolkningsstagnationen kommer att skapa ett mindre stabilt underlag för

30.

den kommande konjunkturutvecklingen, med andra ord om det kommer att krävas särskilda ekonomiska åtgärder för att under de nya förutsättningarna vidmakthålla samhälls-ekonomisk balans i närheten av full sysselsättning. Emellertid kan man peka på vissa faktorer, som sannolikt komma att motväga de nämnda utvecklingstendenserna. För det första kommer under de närmaste årtiondenas brytning i befolkningsutvecklingen åtminstone i Sverige den totala befolkningen alltjämt att fortsätta att växa i relativt oförändrad takt. Befolkningen är sålunda långt ifrån enhetlig. Det karakteristiska för den närmaste brytningstiden är just att utvecklingen för olika åldersgrupper är så olikformig. De äldres antal ökas och genom den ökade nataliteteten ökas även mycket väsentligt åldrarna under 15 år. Därigenom ökas enormt behovet av hem för gamla, barnrikehus, skolor och sjukhus. Av intresse är även att totalbefolkningen kommer att växa i relativt oförändrad takt. Efterfrågan på alla sådana varor, för vilka konsumtionen är relativt jämnt fördelad på olika åldrar, kommer sålunda att fortsätta att stiga. Motsvarande industrier komma att befinna sig i expanderande ekonomi och därigenom minskas risken för felinvesteringar.

Man kan även peka på, att på grund av den stegrade giftermålsfrekvensen bruttotillskottet av nya hushåll under de närmaste årtiondena sannolikt kommer att hålla sig uppe på en relativt hög nivå. (bild) Efterfrågan på sådana varor, som i regel förnyas när ett nytt hushåll bildas, kommer därför att hålla sig relativt hög även om nettotillskottet av hushåll går tillbaka genom den större avgången i högre åldrar.

Ett mera ingående studium av befolkningsutvecklingens inverkan på kapitalbildningen skulle nog dock visa, att stagnations- och nedgångstendenserna komma att överväga. För arbetsmarknaden kommer detta i sin tur att få flera betydelsefulla konsekvenser. Troligt är, att behovet av byggnadsarbetare icke kommer att stiga. I detta sammanhang bör nämnas, att man genom en rationalisering av byggnadsverksamheten och en utjämning av byggnadssäsongerna räknar med att ha ökat produktionsvolymen per arbetare sedan före kriget med 10 å 20 %. Nu drog byggnadsverksamheten före kriget till sig en mycket betydande del av stadsnäringarnas tillströmning av arbetskraft. När konkurrensen från deras sida upphör, blir sålunda mera arbetskraft över för utveckling av andra stadsnäringar inom industri,

handel och samfärdsel. Eftersom dessa näringsgrenar i stort sett kräva en större kapitalutrustning än byggnadsverksamheten per sysselsatt arbetare, kan detta förhållande komma att i viss mån uppväga de tidigare berörda tendenserna till nedgång i anskaffningen av produktionskapital.

Man får emellertid ej heller bortse från möjligheten av en snabbare utveckling i riktning mot en högre standard i fråga om utrustningen med såväl produktions- och konsumtionskapital. Det finns flera faktorer, som peka i den riktningen, att denna utveckling kan komma att påskyndas.

Å ena sidan får man räkna med, att bristen på arbetskraft kommer att påskynda stegringen av arbetslönerna och följderna därav blir givetvis en påskyndad mekanisering av konsumtionen i riktning mot en amerikansk standard. En sådan rationalisering kommer även att bli ett led i konkurrensen om arbetskraft under en politik av full sysselsättning, särskilt om den solidariska utjämningen av penninglönerna fullföljes. Det har redan nu under högkonjunkturen efter kriget visat sig, att tillgången på arbetskraft i hög grad är beroende av möjligheten att erbjuda den gynnsamma arbetsförhållanden. Arbetskraften drar sig undan tunga och smutsiga ar-

beten och ställer större anspråk på hygien och välfärdsanordningar. När den svenska järnindustrien nu planerar en ganska fullständig ombyggnad, är det sålunda icke endast för att sänka produktionskostnaderna utan även för att skapa en trivsammare arbetsmiljö.

Ett annat förhållande, som starkare än något annat talar mot en stagnationsteori, är att åtminstone i Sverige samhällsbildningarna ännu i högre grad snarare ha karaktären av nybyggarsamhällen än av högtstående välfärdssamhällen. De inventeringar, som utförts i Sverige av det nu aktuella behovet av bostäder, vägar, vatten- och avloppsledningar, sjukhus, skolor, samlingslokaler, o.s.v. visa, att man på detta område har en praktiskt taget obegränsad investeringsreserv av till stor del mycket hög angelägenhetsgrad. Delvis äro dessa behov av den art, att de komma att utlösas genom enskilda initiativ vid en fortsatt standardhöjning. Men delvis äro de för sin tillkomst beroende av statliga och kommunala åtgärder. Den angelägna reserven av sistnämmt slag synes i själva verket vara alldeles tillräckligt stor för att möjliggöra en ekonomisk politik, genom vilken partiella stagnation- eller nedgångstendenser på investeringsområdet helt neutraliseras.

Om hänsyn tages till alla dessa förhållanden, ledes man knappast till den slutsatsen, att vi skulle hotas av ett översparande därför att takten i kapitalbildningen tenderar att nedgå. En fortsatt kapitalbildning i samma takt som tidigare eller snarare i samma proportion till nationalinkomsten som tidigare torde bli mer än väl motiverad.

Tendenserna till befolkningsstagnation under de närmaste årtiondena ställa, som jag här sökt visa, den ekonomiska politiken inför en rad avvägnings- och anpassningsproblem, som måste lösas för att ett snabbt framåtskridande skall bli möjligt under bevarande av en samhällsekonomisk balans. De sammanhang, som därvid måste beaktas äro långt ifrån utredda och klargjorda. Här reser sig tydligen oerhört omfattande uppgifter för den ekonomiska forskningen. Uppgifterna äro av den art, att de komma att tvinga till detaljerade undersökningar där man tvingas långt bort från sådana total kategorier som investering och produktiv befolkning ned till de mångskiftande förhållandena inom olika näringsgrenar och geografiska områden. Nationalekonomerna få tydligen ett mycket stort ansvar för att den ekonomiska politiken icke lägges upp dilettantiskt utan på ett sätt, som står i överensstämmelse

med de ekonomiska förutsättningarna och som på lång sikt gagnar det ekonomiska framåtskridandet.